

SLOVANSKO *PORZDŃ 'PRAZEN' IN ŠORODNO

Praslovanski pridevnik *porzdŃb 'prazen', ki je bil do sedaj etimološko temen, je izpeljanka starejšega *porzdŃ, prvotno le ženskega spola *porzda '*takšna, ki ima mladiča/otroka' → '*ne več noseča' → 'prazna'; le-ta pa je tvorjen s pripono *-dŃ, *-da iz indoevr. *porsó- 'mladič'.

The Common Slavic adjective *porzdŃb 'empty', until now considered etimologically obscure, is a derivation from an older *porzdŃ, originally fem. *porzda 'having a young one, having a baby' → '*no more pregnant' → 'empty', formed by the suffix *-dŃ, fem. *-da, from IE. *porsó- 'a young one'.

Izvor splošnoslovanskega pridevnika *porzdŃb 'vacuus' do danes še ni zadovoljivo pojasnjen. Vaillant¹ ga vzporeja s praslov. *porchŃ, *pŃrchŃ 'pulvis', kar je zaradi glasovnih, še bolj pa zaradi pomenskih ovir skoraj nemogoče. Drugo mnenje — sprejema ga tudi Skok² v svojem etimološkem slovarju — je, da je obravnavani prid. soroden s csl. přezŃ 'trans, sine'. Razlaga je po pomenski plati na videz sprejemljiva, vendar je treba upoštevati, da je pomen 'sine' razmeroma pozen produkt križanja predlogov *perzŃ 'trans, praeter' in *bez(Ń) 'sine', kar je razvidno iz sln., sbh., slš. brez 'sine', stpolj. przez 'trans, sine'³ in vezavnosti predloga *perzŃ z roditeljskim.⁴ Tudi zaradi prevoja, ki ga v taki internoslovanski tvorbi ne bi pričakovali (prim. *per → *perdŃ → *perdŃb), ni mogoče verjeti taki razlagi. Starejše, še manj verjetne poskuse navaja Vasmer v svojem etimološkem slovarju.⁵

Upošteva je zakone interne slovanske rekonstrukcije, se je praslov. prid. v nedoločni obliki glasil *porzdŃb (npr. sln. prázen, sbh. prázan), v določni pa *pŃrdŃb (npr. sln. prázni, sbh. prázni, čak. prŃzni, p. prózny, češ. práz(d)nŃ) z novim akutom, kar je v skladu s sistemom toniranja slov. pridevniških oblik. Fonem -d- je zaradi težnje po enotnosti besedne osnove v večini slov. jezikov odpadel tudi v im. ednine nedoločne oblike, kjer bi se moral pred polglasnikom v krepkem položaju ohraniti, medtem ko se je obrusil v sklopu -dn-, nastalem v stranskih sklonih nedoločne in v im. ednine določne oblike. Restavrirane oblike z -d- se pojavljajo vsaj delno še v strus., csl., slš., češ., gluž. in sln.

Zaradi srb. csl. neprazda 'gravidá' je upravičeno trditi, da je praslov. prid. *porzdŃb razmeroma mlada izpeljanka starejšega oksitoniranega prid. *porzdŃ, ž. sp. *porzdŃa, slednji pa more biti tvorjen s prid. pripono *-dŃ, *-da

¹ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves IV, 578.

² P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, 28.

³ Predloga *bez(Ń) v stpolj. ni. Pojavi se šele kasneje in je prevzet iz ukr. ali češ. Glej op. 4.

⁴ F. Kopečný, Etymologický slovník slovanských jazyků, Slova gramatická a zájmena I, 41—46 in 175—176.

⁵ M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch II, 408.

iz praslov. samostalnika *porzǫ (*pōrzǫ) 'mladič'.⁶ Sklepati smemo na prvotno žensko obliko *porzdā 'takšna, katere značilnost je mladič/otrok' = 'taka, ki ima mladiča/otroka', kar se je preko pomena 'ne več breja/noseča' posplošilo v 'vacua'. Šele ta pomen je omogočil nastanek moške oblike *porzdǫ in izpeljane *porzdǫnǫ, -nā,⁷ pri čemer se je starejša oblika ohranila v srb. csl. neprazda 'gravida'. Izpeljana oblika neprazdǫna je z istim pomenom izpričana v istem in drugih csl. spomenikih, poleg tega pa živi še v bolg. narečnem neprazna.⁸ Južnoslovansko *neprazda je kakor *noseč'a in sbh. trǫdna (< *trǫdǫnā k sln. trǫd 'bolečina v trebuhu') tabuistično označevanje nosečnosti.

Iz praslov. prid. *porzdǫ, -dā v pomenu 'vacuus' je treba izpeljevati že južslov. *prazdǫnikǫ 'festum' tj. 'dan, ko se ne dela' (prim. zlasti mak. prazen tudi 'brezposeln, prost (o dnevu)'), ki je kot termin prešel v vzh- in zahslov. jezike. Iz pomenske podlage 'nedelaven, lenuh' se je skladno s slovenskim pregovorom lenoba je vseh grdob grdoba razvilo še sln. nar. práznik 'prešuštnik', sbh. nar. práznik 'lenuh, siromak, prešuštnik' (v obeh jezikih tudi priimek Praznik), gluž. prǫz(d)nik 'brezdelnež, lenuh, puhloglavec', stč. prazdna žena 'vlačuga' (madž. parázna 'isto') ipd.

Praslov. *porzdā 'taka, katere značilnost je mladič/otrok' je, kot že rečeno, izpeljano s pripono *-da (*-dǫ) iz splošnoslovanskega samostalnika, ki ga rekonstruiramo iz gradiva, sln., sbh. práz 'plemenski kozel, oven', csl. prázǫ 'aries', rus. póroz 'bik, merjasec', strus. porozǫ 'koštrun' kot *pōrzǫ 'večja domača žival'.⁹ Ta slov. leksem je, kljub naglasnim težavam, nedvomno nastal iz ide. *porsó- 'mladič, bik, junec', ki je izpričan še v germ. jezikih, prim. stvn.

⁶ Vzporedni besedotvorni primer je splošnoslov. prid. *rě-dǫ-kǫ 'rarus', ki je s pomočjo iste pripone tvorjen iz ide. osnove *(e)re(H)- 'imeti razmike, redke (biti)' in pomeni 'tak, katerega značilnost so prazni prostori, razmiki'. Prim. tvorjenke iz glagolskega korena *er(ǫ)- še v slov. vzročnem glagolu *orǫti (npr. csl. oriti 'evertere', češ. obořiti 'napasti', sln. oboriti 'premagati', izglagolski tvorbi rázor 'strmina, reber', gorskem imenu Razor (idr.), nosniškem sedanjiku lit. yrǫ, irtǫ, 'razvezati, ločiti se, narazen iti', stind. otrdelem trpnem deležniku v mest. ednine rte 'brez, razen', izglagolskem samostalniku írma- 'rana' (< *rH-mó-) in prislovu vírala narazen stoječe, redko' (J. Pokorný, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 352 s.). Dokaz nekdanje rodnosti pripone *-dǫ je še razmerje slov. *sě-dǫ šo *sě-rǫ 'canus' (etimologija pri Vasmer, op. cit. II, 601). Verjetno gre za isto pripono, ki je znana iz predlogov *po-dǫ, *za-dǫ, *na-dǫ, *poz-dǫ in katero je zaradi stprus. sirsǫdau 'med, poleg', pirsǫdau 'pred' in pansǫdau 'potem' (prvotni mestniki ed.) treba izpeljavati iz ide. *-du-. Kot kaže nastanek stprus. predlogov in slov. imenske tvorbe, npr. *podǫ 'solum' in *zadǫ 'pars posterior' (prim. sln. pǫd póda, zǫdek; sbh. pǫd, zǫdak, rus. pod -a, im. tož. mn. podǫy, zad -a, im. tož. mn. zadǫy, brus. pod -u, ukr. pid, pódu, polj. spód, spodu, prisl. rus. s zǫdu, polj. ze zadu, češ. zezadu) je treba izhajati iz prvotnih imenskih, po vsej verjetnosti pridevniških u-jevskih osnov (Ch. Stang, Scando-Slavica III (1957), 236—239; R. Nahtigal, Akzentbewegung in der russischen Formen und Wortbildung, 145). K spremembi samostalniške/pridevniške vloge v predložno prim. dluž. předk, gluž. nar. prǫdǫk 'pred' < *vǫ perdǫ-kǫ (E. Muka, Słownik dolnoserb-skeje řečy II, 178) poleg mestnika ednine *perdǫ-cěz v gluž. prǫdǫcě. Pripone *-dǫ < ide. *-du- je tvorila pridevnike iz poljubnih besednih vrst s pomenom 'tak, katerega značilnost je to, kar izraža osnova'.

⁷ Pridevniška pripona *-nǫ, ki ne vpliva na naglas, označuje med drugim tudi lastnost, prim. slov. imena mesecev, npr. *trǫvǫnǫ k *trǫva in je torej funkcijsko istovetna s prej rodno pripono *-dǫ.

⁸ Primer iz Pentateuchus et aliae quaedam veteris testamenti partes: neprazdǫ sǫtvorǫšu rabǫ (F. Miklošič, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum, 436).

⁹ Prvotno 'mladič večje domače živali'. Glej etimologijo!

far, farro, stagl. *farr*, stnord. *farri* 'bik, junec' < pragerm. *farzá.¹⁰ V slovanščini povzročča težave razvoj fonema s v z za fonemom r, ki odpadejo, če priznamo delovanje Zuptzevega pravila s popravki, po katerem preide ide. *s pod posebnimi pogoji v slov. *z,¹¹ prim. slov. *dǫrz(ǫ)nǫ, -ǫkǫ = gr. *thrasús*, staroind. *dhṛṣṇú-* 'držen'; slov. *žǫzlǫ < ide. *g^his-ló-; slov. *glez(ǫ)nǫ/-ǫǫ 'gleženj';¹² slov. *kǫrz-a-ti (sln. *kǫzati* 'rezati s topim nožem', rus. *kǫrzat'* 'lupiti skorjo z drevesa' < *kǫrz-ǫ- = het. *karš-* 'odrezati, okrniti', slov. *kǫrz(ǫ)nǫ 'pellis' (sbh. *kǫzno*) < ide. *kǫrs(ǫ)- 'rezati, dreti', perf. trpni deležnik *kǫrs-nǫ-m 'kar je odrezano', prim. še gr. *korsóo* 'strižem', sril., kimr. *corr* 'zakrnel, pritlikav' (< *korsó-), toh. A *kǫrst-*, B *kǫrst-* 'odrezati' (< *kǫrs-t(o)-).¹³ Interno slovansko je pri samostalniki *porzǫ sicer mogoče rekonstruirati le stari cirkumfleks na korenskem zlogu, vendar kažejo premena s v z, nedvomna germ. vzporednica in pomen ('kar je rojeno' in ne 'rojevanje') na staro oksitonezo.¹⁴

Ide. *por-sǫ- 'mladič' je s pomočjo imenske pripone -so¹⁵ tvorjeno iz korena *per- 'roditi, povreči', prim. lat. *pariō* (< *pariō) 'rodim' in osebno ime *Propertius* '(pre)zgodaj rojeni'. V o-jevski stopnji je z drugimi priponami koren znan še v arm. *orth*, -u (< *por-thu-) 'tele, mlad jelen', gr. *póris*, *pórtis* 'tele,

¹⁰ V agl. *farrow* 'non gravida', stfriz. *fear* 'jalova' gre kakor v sbh. narečnem in star. *prázen* tudi 'sterilis' (Belostenec) za nastanek antonimnega razmerja po postopku, ki je opisan v op. 22. K pomenu prim. še staroind. *vaśá* 'breja krava; krava, ki še doji' in 'jalova krava'. Ženski spol k pragerm. *farzá- se je glasil *fársi (< ide. *pórsi-), prim. srvn. *věrse*, nvn. *Färse* 'telica' (F. Kluge-W. Mitzka, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache¹⁷, 184).

¹¹ E. Zupitza, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (KZ) XXXVII (1904), 398, trdi: Ide. s preide v položaju (tudi neneposredno) za n, m ali zvenečim zapornikom + r, l v slov. z, pod pogojem, da je naglas na zlogu, ki se začneja s fonemom s (→ z). Glej op. 13, primeri, ki jih navaja Zupitza namreč niso neoporečni.

¹² B. Čop, Slavistična revija XIII (1961–62), 204.

¹³ J. Pokorny, op. cit., 945, pri korenu *(s)ker(ǫ)-, *(s)ker-s- 'rezati' ne navaja slov. primerov. Vzhodnjaški izvor slov. *kǫrz(ǫ)nǫ (iz sogd. *kr'z'kh* ali oset. *kǫrc* 'krzno' < *kǫrti = av. *kǫrti-* 'obleka' (!) (V. I. Abaev, Istoriko-etimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka I, 528)), ki ga domnevajo Vasmer (op. cit. II, 626) in drugi, se zdi zaradi pristno slovanskih glasovnih in besedotvornih pojavov malo verjeten. O het. *karš-* glej J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch, 102, o toh. *kǫrst, *kǫrst- A. J. van Windekens, Le tokharien I, 207 s. Zupitzevo pravilo bo potrebno oblikovati drugače, morda gre za prehod ide. *s v slov. *z v položaju med ide. *i, *u, *r ali *k in naglašanim samoglasnikom. Ker sledi vsaj v delu vsake besedne družine s prehodom *s → *z neposredno za sičnikom zveneči soglasnik (*glezǫnǫ, *kǫrzno, *dǫrznǫ, *porzǫ), je morda treba upoštevati tudi prilikovanje z desne strani in vpliv besedne družine v primerih *kǫrzati, *dǫrzǫkǫ in *porzǫ.

¹⁴ V slov. gre v mnogih primerih za še ne dovolj raziskan premik naglasa za en zlog proti začetku besede, npr. *jǫmǫ < ide. *en-mén, *en-mǫ-, ki jih ni mogoče vseh zajeti v t. i. Hirtovo pravilo (H. Hirt, Der Indogermanische Akzent, 58) niti v Illič-Svityčevi interpretaciji (V. M. Illič-Svityč, Imennaja akcentuacija v baltijskom i slavjanskem, 79). — Omenjena razporeditev je jasno razvidna iz tematskih izglagolskih samostalnikov (staroind. *bhará-* 'nesoč' proti *bhára-* 'nošnja'), vendar opazna tudi pri t. i. -so- osnovah, prim. stind. *rukšá-* 'svetleč se' k *rócate* 'sveti se' proti *mókša-* 'odrešitev' k *muñcati* 'reši'. Prim. še op. 15.

¹⁵ Npr. slov. *gǫlsǫ 'kar se izgovori, glas' k stnord. *kalla* 'klicati'; staroind. *rukšá-* (op. 14), germ. *léuxsa (stnord. *líos* 'luč'), prvotno *'svetenje'; lit. *gařsas* 'kar se sliši, zvok' (balt. ne pozna oksitonih -e/o- osnov) h glagolu *girdėti* 'slišati'. O pripioni obširno K. Brugmann, Grundriss II/1², 538–547.

telica; mlado dekle', češ. *spratek* 'prezgodaj rojen živalski mladič' (< *j6z-port6k6);¹⁶ v ničti stopnji pa v csl. *zapr6t6k6*, sln. *zapr6tek*, *zapr6tek* 'ovum ventosum', ukr. *vijportok* 'nedonošenček, mrtvo rojen živalski mladič' idr. < praslov. *p6rt6k6 < ide. *p6-t(h)u-k6-¹⁷ S pripono *-k'o-¹⁸ je iz istega korena tvorjeno še ide. *por-k'o- 'prase, živalski mladič' (prim. lat. *porcus* 'udomačen prašič', srir. *orc* 'prase, mlada žival', stvn. *far(a)h*, stagl. *fearh* 'prašič', lit. *pařsas* 'rezani prašič', csl. *prase*, -*ęte*),¹⁹ kar se zdi verjetneje kot Špechtova izpeljava ide. samostalnika iz korena *perk'- 'trgati, riti ipd.'.²⁰

Pri novi razlagi slov. prid. *porzd6n6 je treba upoštevati naslednje pomenske prehode in besedotvorne poteke. Ide. *pors6- '(živalski) mladič' (> slov. *p6r6z6 'večja domača žival') → slov. *porz-d6 'taka, katere značilnost je mladič/otrok; takšna, ki ima mladiča/otroka'²¹ → *'ne več breja/noseča'²² → 'prazna'²³ → *porzd6n6 'prazen'. Popolni vzporednici pomenskega razvoja se ponujata v stind. *vašin-* 'prazen', kar je najverjetneje izpeljano z znano pripono -in-²⁴ iz stind. *vař6* 'krava', in lat. izimenskemu glagolu *vac6re* 'biti prazen' k *vacca* 'krava'.²⁵

¹⁶ V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 571.

¹⁷ J. Pokorný, op. cit., 818.

¹⁸ Npr. v slov. *vol6b = av. *var6sa* 'las' k ide. *uel(6)-. O priponi K. Brugmann, op. cit. II/2, 475 ss.

¹⁹ Glej E. Benveniste, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris (BSL) XXXV, 74 ss.; A. Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch², 600 s. in F. Holthausen, Indogermanische Forschungen (IF) LXII (1956), 155.

²⁰ F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, 54. Slov. *p6rs-ka-ti 'pariti se (o kozah)' naj zaradi domnevanega onomatopejskega izvora oz. navezave na (homonim (?)) *p6rskati 'brizgati, pihati' ostane ob strani.

²¹ Faktor flam. *verve-koe*, *varve-koe* 'breja krava', sln. *spr6sna svinja* 'breja svinja' in 'svinja, ki je že povrgla', sbh. *s6prasna (krmača)* 'isto' k *prase; sbh. *zdj6tna* 'noseča' k *d6t6. Gl. še op. 25.

²² Ta pomenski prehod je bistven za nastanek kasnejšega antonimnega razmerja *noseča : 'nenoseča, jalova'; prim. tipološko slov. *in6 'eden (in isti), enak' (< ide. *eino- = lit. *v-ienas* 'eden') → *'eden (vendar drugačen)' → 'drugačen' = csl. *in6* 'alius' in slov. *lud-6sk6 (< ide. *leud-isko-) *'pripadajoč svobodnim ljudem, tj. ljudem naše skupnosti' → splošnosl. 'pripadajoč ljudem' → 'pripadajoč tujim ljudem' v stsl. *ludske* 'fremd' (Pohlin), bolg. nar. *ljudski* in češ. *ludský* 'tuj' (F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika II, 146).

²³ Prim. pomensko motivacijo, sicer v nasprotni smeri, v fr. *elle est pleine* 'breja/noseča je'.

²⁴ Prim. stind. *vanin-* 'drevo' (= *'lesen') k *van-* 'les'. Primeri s takšno vlogo sicer rodne pripone -in- so skrajno redki (J. Wackernagel-A. Debrunner, Altindische Grammatik II, 2, 534). Standardna vloga 'imajoč to, kar izraža osnova' pomensko ni daleč.

²⁵ Zvezo med temi leksemi sta pred leti domnevala že Johansson in Pisani (pri A. Walde-J. B. Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch³ II, 722). Vendar oba govorita o pomenskem prehodu 'prazen' → 'jalova krava'. Bolje je misliti na nasprotno: *'(ne več breja) krava' → 'prazna'. Tvorbi lat. *vac6re* in staroind. *vašin-* sta najverjetneje vzporedno razviti iz izhodiščnega samostalnika ide. *uak'6 'krava'. Domneva se zdi verjetna, saj se areala besed za 'kravo' in 'prazen' iz ide. *uak'- popolnoma pokrivata, dosedanjí izpeljavi lat. *vac6re* (k *v6nus*) in staroind. *vašin-* 'prazen' (← *'tak, s katerim je mogoče razpolagati' ← 'voljan' k *v6řti*) (glej A. Walde-J. B. Hofmann, op. cit., 725; J. Pokorný, op. cit., 345 in M. Mayrhofer, Kurzegefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen III, 169) namreč nista neoporečni. Za lat. geminato prim. *cattus* in druga poimenovanja živali (P. Person, IF XXVI (1909), 67 s.).

SUMMARY

The Common Slavic adjective *porzdъnъ 'empty' is a comparatively late formation from an older *porzdъ of the same meaning, originally fem. *porzda '(a female, characterized by) having a young one, having a baby', formed by the adjective suffix *-dъ, fem. *-da (for the word-formation process cf. Common Slavic *rě-dъ-kъ 'having spaces' = 'thin, rare, sparse') from Common Slavic *porzъ (*pōrzъ < IE. *porsō- 'a young one' (base *per- 'bear') = Common Germanic *farzā- 'the same' (e. g. OHG. *far*, *farro*, OIcel. *farrī*). The change of IE. *s to Common Slavic z after r is explained by the Zupitza's rule, as in the Slavic words *kъrzati, *kъrz(v)nō, *dъrzъ-kъ/-nъ. The semantic development is taken to have been: Common Slavic *porzda '(a female) characterized by a young one / by a baby' = *'such which has a young one / a baby' → "no more pregnant" → *porzdъ 'empty'; it has perfect semantic parallels in OI. *vašin-* 'empty' < *'such as a cow that has borne' ← *vaēā* 'pregnant (or sterile) cow, a cow that still suckles' and in Lat. *vacāre* 'to be empty' ← *vacca* 'cow' < IE. **uak'ā*.